

Az oktatásügy és a magyar nyelv helyzete a reformkor előtt

Education and the Status of the Hungarian Language Before the Reform Era

Ajkay Alinka

PPKE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
habilitált egyetemi docens
ORCID: 0000-0001-6399-4362

Absztrakt

A tanulmány a magyar nyelv iskolai oktatásban betöltött helyzetével foglalkozik a 18–19. század fordulóján. Közismert, hogy Magyarországon 1844-ig a latin volt a hivatalos nyelv, amely az oktatás nyelve is egyben, egészen a reformkorig. Az első magyar nyelvvel kapcsolatos törvény 1790-ben született, ekkor kezdődött el a magyar nyelv hivatalos nyelvvé válása. Ez az első törvény az oktatásügyet érintette, mivel ezáltal engedélyezte az uralkodó, hogy a magyar nyelvet taníthassák az iskolákban. A kezdeti lépésektől meglehetősen hosszú út vezetett az 1844/2-es törvénycikkelyig, amely a magyart tette Magyarországon hivatalos nyelvvé. A tanulmány a reformkorszak előtti bő két évtized országgyűléseinek oktatással és nyelvüggyel kapcsolatos rendelkezéseit tekinti át.

Kulcsszavak: magyar nyelv ügye, oktatásügy, nyelvkérdés, országgyűlés, 19. század

Abstract

This study examines the status of the Hungarian language in public education at the turn of the eighteenth and nineteenth centuries. It is well known that Latin served as the official language in Hungary until 1844 and functioned as the primary language of instruction until the reform era. The first law concerning the Hungarian language was enacted in 1790, marking the beginning of its gradual recognition as an official language. This initial legislation focused on education, as it permitted the monarch to introduce Hungarian-language instruction in schools. The path from these early measures to Act II of 1844, which declared Hungarian the official language of Hungary, was a lengthy one. This study reviews the educational and language-related provisions adopted by the national assemblies in the two decades preceding the Reform Era.

Keywords: Hungarian language, education, language policy, national assembly, nineteenth century

A magyar nyelv ügye hivatalos fórumon először az 1790-es országgyűlésen került szóba, ekkorra értek meg a társadalmi változások annyira, hogy egyáltalán felvetődhetett a nyelvkérdés. Ezt a diétát huszonöt évnyi kihagyás után nagy várakozások közepette hívták össze, amikor II. József uralkodása után meglehetősen feszült volt a hangulat Magyarországon.¹ A koronázó országgyűlésen az új uralkodótól, II. Lipóttól várták a magyar rendek a sérelmek orvoslását, új törvények elfogadását. A magyar nyelv hivatalossá válása jó fél évszázados folyamat, amelynek az első lépcsőfoka az 1790-es országgyűlés első nyelvi törvénye volt. A magyar nyelv bevezetésének és elterjesztésének egyik kiemelkedő területe az oktatás lehetne, azonban ebben az időben az iskolai tanítás nyelve a latin. Az ekkorra már nehézkes holt nyelv fölváltását gátolta az is, hogy a tanítók a magyarázatot sokszor képtelenek voltak a diákok anyanyelvén megadni, vagyis szükséges lett volna minden nemzetiségnek külön anyanyelvi iskola, mivel az ország lakosságának a nagyobb része nem magyar anyanyelvű volt, noha a magyar volt a legnagyobb lélekszámú etnikum. Az 1790-es diétán a rendek téma iránti lelkesedését mutatja, hogy a szabadság és az alkotmányos kormányzás közjogi biztosítékait megállapító törvénycikkelyek után az országgyűlés első új határozata az ifjúság neveléséről szolt, a második pedig a magyar nyelvre és jogainak védelmére vonatkozott minden más nyelvvel szemben.

A nyelvkérdéssel kapcsolatban az 1790/91-es országgyűlés megalkotta a 16. törvénycikkelyt, amely kimondja, azért, hogy:

„[...] a magyar hazai nyelv jobban terjedjen és csinosodjék, a gymnásiumokon, akadémiákon és a magyar egyetemen a magyar nyelv- és írástan számára külön tanár fog beállíttatni, hogy azok, a kik e nyelvet nem tudják s meg akarják tanulni, vagy a kik azt már tudják, magukat tökéletesíteni kívánják benne, alkalmat nyerjenek bármelyik irányban kívánságuk teljesedésére.” (Corpus Juris, 1901, 163.)

A törvényt követően az egyetemen és az akadémiákon megteremtették a magyar nyelv tanárainak státusát. Ez azonban természetesen még nem tekinthető a „magyar nyelv és irodalom” tantárgy létrejöttének, mivel az új oktató feladata az volt, hogy különórák keretében tanítsa magyar nyelvre a magyarul nem tudó, de megtanulni szándékozó tanulókat. Tulajdonképpen nyelvi lektorátusként működött. A nem sokkal későbbi 1792. évi 7. törvénycikkely kimondja, hogy az előző törvény céljának gyorsabb elérése végett „a magyar nyelv tanítása ez ország határai között ezentul rendes tantárgy legyen” (Corpus Juris, 1901, 245.), ám további rendelkezéseket nem tartalmazott. 1796. június 4-én megjelent egy helytartótanácsi rendelkezés, mely szerint magyar nyelvből külön osztállyal kell minősíteni félévente a magyar nyelvet tanuló diákokat, de itt is természetesen a nyelv tudásának szintjét kellett értékelni. (Mészáros, 1988, 66.) A további intézkedésekig csaknem tíz évet kellett várni. Az 1805/4. törvénycikkely szintén a nyelvügyről szól, azonban az oktatással kapcsó-

¹ Az országgyűlés egyetlen monografikus feldolgozása: Marczali, 1907.

latban nincs benne semmi újdonság, mindössze annyit mond, hogy „a magyar nyelv tanítása Magyarország határai között már az 1792:7. cikkely által a rendes tantárgyak közé soroztatott: Ő szent felsége ezen törvénycikkely fogatosításáról gondoskodni méltóztatik” (Corpus Juris, 1901, 327.). A megvalósítás reményét az 1806-os *Ratio Educationis* jelentette. Ugyan e tanügyi reform szerint is a latin maradt az oktatás hivatalos nyelve, de jelentős szerep jutott a magyar nyelvnek is.

A korábbi századok gimnáziumainak természetes gyakorlata volt az, hogy az alsó osztályokban a kezdő tanulók anyanyelvét használta a tanár a latin nyelvtan magyarázata során. Később, néhány év elteltével, fokozatosan tért rá a latin nyelvű magyarázatra azért, hogy magát a latin nyelvtudást, a diákok latin beszédképességét ezúton is fejlessze. Az anyanyelv tehát az oktatási segédnyelv szerepét töltötte be már a középkortól kezdve (Mészáros, 1988, 67.). Az 1806. évi *Ratio Educationis* ezt a nyelvtanítási gyakorlatot fejlesztette tovább. Már nem csupán egy segédnyelv a többi segédnyelv között a magyar, hanem kiemelt szerepet kapott, azonban még nem külön tantárgy. A *Ratio* 40. §-ában olvashatjuk, hogy törekedni kell

„[...] a hazai nyelv művelésére is, erre int Európa műveltebb nemzeteinek példája. Bizony, elfajzott természetűek lennénk [...], ha az anyanyelvet gondoskodásunk utolsó helyére tennénk. Ezért teljes igyekezettel arra kell törekedni, hogy a magyar nyelv oktatása a többi tantárggyal együtt fokozatosan haladjon előre. Ezért tehát Magyarországon ez rendes tantárgy legyen és annyi tanára lesz, ahány tanár van a kisgimnáziumban és a gimnáziumban” (*Ratio Educationis*, 1981, 245.).

Mivel azonban még nem volt szaktanári rendszer, minden osztály tanára egyben a magyar nyelv tanára is lett, ebben az időben ugyanis az egyes osztályokban minden tárgyat ugyanaz a tanár tanította. De a kisgimnázium és gimnázium osztályaiban a latin grammatikai, retorikai és poétikai tantárgyakon kívül a többi tárgy tanítása során – a latin mellett – használandó a magyar nyelv is. Új feladat hárult tehát a tanárookra, folytatni kellett ugyanis a magyar nyelvű magyarázatokat a felsőbb osztályokban is, amelynek az volt a célja, hogy a tanulók megtanulják a magyar nyelv szabatos és pontos használatát. Ezen kívül a tanárok

„[...] amikor a latin nyelvet, a latin klasszikus szerzők műveit, azután a történelmet, a földrajzot és a tudományok többi fejezeteit oktatják, ne csupán tanítványaik anyanyelvét, hanem a magyar nyelvet is használják azok kedvéért, akik ezt a nyelvet még nem eléggé ismerik, még nem beszélik” (*Ratio Educationis*, 1981, 245.).

Ezzel a rendelkezéssel kezdődött el Magyarországon a rendszeres magyar nyelvtanítás. „Így a jövőre nézve remélhető, hogy a magyar nyelv ennek nyomán lassanként elterjed és polgárjogot nyer.” (*Ratio Educationis*, 1981, 246.)

A triviális iskolák a nyilvános tanítás legalsó fokát jelentették a 18. század óta. A gimnázium elkezdésének ideje a tanulók életkora szerint változó lehetett, a *Ratio Educationis* csak annyit mond ki, hogy a legalsó korhatár a kilencedik életév, ez előtt nem léphet át senki az anyanyelvi iskolából a latin iskolába, vagyis nem lehet elkezdni a gimnáziumot (*Ratio Educationis*, 1981, 45. §, 248.). Az ún. deákiskolának a kisgimnáziumi része, az alsó négy (1806 előtt az alsó három) osztály a grammatikai osztály, erre épül a felső tagozat két poétikai-retorikai osztálya. A hat gimnáziumi osztályt 15 éves korukban fejezték be a diákok, ezután mehettek az akadémiák bölcsészeti fakultására. Ez kétéves volt, erre épült a jogi fakultás szintén két éve (Mészáros, 1988, 59.).

Az 1807-es országgyűlésen a rendek parázs vitát kezdtek a magyar nyelv iskolai oktatásáról. (Időközben még lezajlott egy nagyon rövid, mintegy egy hónapig tartó országgyűlés 1805 október–novemberében, amelyen az uralkodó szentesítette az 1805/4. törvénycikkelyt. Ez főként a magyar nyelv közigazgatásban betöltött szerepéről szólt, engedélyezte a kancellária és a vármegyék egymással történő levelezésében a magyar használatát (*Corpus Juris*, 1901, 298.). Az oktatással kapcsolatosan kérték a rendek, hogy mivel a magyar nyelv már tizenhárom éve a rendes tárgyak közé soroztatott az iskolákban, kegyeskedjék Őfelsége a törvény végrehajtását elrendelni. Már ekkor érződött a megosztottság, a főrendek és a közhivatalt viselő köznemesség egy része nem lelkesedett a nemzeti nyelvért, kényelmesebbnek tartották a megszokott latint, sőt elkezdtek féltetni tőle a kiváltságaikat. A hangadók azonban a nyelvügy megtárgyalása mellett voltak, a magyar nyelvet szerették volna minél több fórumon bevezettetni. Általános panasz volt, hogy nincs elegendő magyar tanító. A magyar nyelvet ellenzők már nem mertek eleve elzárkózni a változtatástól, igaz, mindenféleképpen megpróbálták lassítani a folyamatot. Arra hivatkoztak, hogy nincs pénze minden falunak arra, hogy külön magyar tanítókat fogadjon. Az ellenzék viszont azzal érvelt, hogy

„[...] az annyai nyelvet kiki az anyátúl tanullya, és mintegy a’ tejjel szopja; de hogyha az Országban a’ Magyar nyelvet közönségessé akarjuk tenni, szükséges ez iránt a’ Törvényes Rendelésekről gondolkodni.” (Magyar Ország’ Gyűlésének Jegyző-Könyve, 1807, 530.).

Ismételten visszatér tehát a törvénykezés és a közigazgatás szerepe az érvelésben, és ekkor hangzik el először az a mondat is, amely szintén mutatja, hogy Bessenyei gondolatai a köztudatban jelen voltak, érvelési közhellyé váltak:

„Tsak akkor lesz a’ Nemzet boldog, ha egy nyelven fog beszélleni. E’ végre szükséges, hogy először azok beszélljenek Magyarúl, a’ kik a’ köz Társaságot illető dolgok’ folytatásában részesülnek, és a’ kiknek példáját a’ köz nép követni szokta. Valamint a’ rossz, úgy a’ jó is terjedni szokott. Igen sok vidéki vannak az Orzágnak, a’ hol azelőtt a’ köz nép is Magyarúl beszélt, már mostan pedig Magyar szót sem lehet hallani. Mondották mások, hogy a’ Magyar nyelv iránt való törekedésünknek tsak az a’ tárgya, hogy a’ köz Társaságot illető dolgok Magyar

nyelven folytattassanak. Azt kívánni nem lehet, hogy az Országban lakó különbéle Nemzeteket mind egy nyelvre kényszerítsük. Azon köznépek, a' melly Magyarúl nem beszél, sem lehet megtagadni azt, hogy tulajdon anyyai nyelvén meg ne tanulhassa azokat, a' mellyek a' Keresztényi és Polgári életre szükségesek. Nem lehet tehát a' Falusi, vagy is úgy nevezett Trivialis Oskolákat arra kötelezni, hogy ezekben mindenk az egész Országban Magyarúl taníttassanak; annál is inkább, hogy e' végre szükséges Tanítókat találni valóban lehetetlen. Minden kényszerítés kedvetlen, és végtére is sikertelen. Nem is lehet az ilyen erőszakos kényszerítésből egyebet várni: hanem, hogy végtére az Ország' Lakossainak nagyobb része se a' Magyar nyelvet meg ne tanullya, és igazán az anyyai nyelvét se tudja" (Magyar Ország' Gyűlésének Jegyző-Könyve, 1807, 530–531.).

Végül a vita lezárásaképpen a rendek a következő megfogalmazást javasolták: „Hogy a nyelv az ifjúság nevelésében növekedést nyerjen és kiterjesztessen, e célból a normális és kisebb nyilvános iskolában, ahonnét a grammatikai osztályokba átmenetel van, és a Jurisdictiók által kijelölendő triviális iskolákban is, mindenhol az egész királyságban a magyar nyelv az ábécétől taníttassék az anyanyelv helyett, és azt minden gyermek, bármelyik nemzetiséghez és valláshoz tartozik, tanulja meg.” (Magyar Ország' Gyűlésének Jegyző-Könyve, 1807, 531.)

Semsey András, a személyes, a következő tárgyalandó pontnál azt kérte, hogy vegyék bele a szövegbe, hogy csak miután elegendő tanító lesz a magyar nyelv oktatására, azután lépjen érvénybe az a határozat, mely szerint a grammaticalis, vagyis deák iskolákba senki ne mehessen, aki nem tudja a magyar nyelvet. Erre az volt az ellenzék érve, hogy

„[...] az úgy nevezett Normalis Oskolák úgyis három esztendeig tartanak; ez alatt tehát az esztendők alatt a' Magyar nyelvet annyira kiki megtanúlhattya, hogy az úgy nevezett Deák Oskolákban által mehessen. [...] Ha tsak bizonyos idő nem szabattatik, soha sem lehet reménységünk a' Magyar nyelvnek béhozásához” (Magyar Ország' Gyűlésének Jegyző-Könyve, 1807, 532.).

Mások ellenben kevésnek tartották a háromévnvi időt a magyar nyelv megtanulására, és azt javasolták, hogy inkább csak a felsőbb, filozófiai iskolába (az akadémiai bölcsész fakultása) ne engedjenek olyanokat, akik nem tudnak magyarul. Ezt a javaslatot azonban azért nem fogadták el a másik oldalon állók, mivel

„[...] az ilyen rendelést későnek, ezért is sikertelennek, állították. Azok közül, a' kik a' köz Népet tanítani szokták, kevesen mennek a' fellyebb említett Tudományokra. A nyelvet az ifjabb esztendőkben kell tanulni; és késő leszen akkor kívánni a' Magyar nyelvet, midőn az ifjú már azon tudományokat akarja tanulni. Senkit sem lehet a' nyelv' tudatlansága miatt az Oskoláktól eltiltani, mert ez a' természetből belénk öntött emberi észnek tökéletessége ellen volna” (Magyar Ország' Gyűlésének Jegyző-Könyve, 1807, 532–533.).

Az idézett mondatot olvasva látható, olykor előfordult az is, hogy az ellenzék ugyanazt az érvet használta, mint a másik oldal. Általában azok szoktak arra hivatkozni, hogy nem lehet és nem igazságos a magyar nyelv nem tudása miatt kirekeszteni embereket iskolából, közhivatalból, akik a változtatást ellenezték, itt pedig pontosan fordított a helyzet. A legfőbb érve és célja az ellenzéknek az volt, hogy

„[...] ha a' kívánt czél elérésére elégtelen három esztendő, tétetődgyön hat, nyóltz vagy tíz esztendő is, tsak bizonyos határ légyen, a' mellyen túl ne lehessen menni. [...] Minden Nemzetnek különös a' nyelve, és nem is lehet azt Nemzetnek mondani, a' mellynek bizonyos nyelve nints. Ha tsak kötelező Törvényeket ez iránt nem hozunk, haszontalan minden igyekezetünk. Már 17. esztendeje, hogy a' Magyar nyelv' gyarapításán majd tsak nem minden Ország' Gyűlésén törekedünk, és még is kevésre mehettünk, nem lévén végre hajtó elegendő ereje az ez iránt hozott Törvényeknek. Nem is lehet erőszaknak mondani, a' mire a' Törvény által köteleztettünk. A' Törvénynek végre hajtása soha sem kényszerítés. [...] Sőt az is mondódott, hogy ha a' fellyebb említett idő kevésnek látszik a' Magyar nyelvnek béhozására az egész Országban, a' kik ezt ellenzik, válasszanak magok bizonyos időt” (Magyar Ország' Gyűlésének Jegyző-Könyve, 532–533.).

Ugyanis a követek pontosan tudatában voltak, mind az ellenzék, mind a kormányhűek, hogy ha törvénybe iktatnak egy dátumot, akkor az alól már nem lehet ilyen-olyan indokokkal kibújni, mint azt korábban tették, amikor a törvény semmi konkrétumot nem írt elő. A magyar nyelv ellenzői bizonygatni kezdték, hogy a nyelv behozására konkrét időt kiszabni igazságtalan, szokatlan, sikertelen és lehetetlen. „A' tapasztalás bizonyította már 17. esztendőktől fogva: hogy a' Magyarok közül kevesen adgyák magokat a' Magyar nyelv' tanítására. Ha nem lesz kényszerítés, elébb fogunk menni. Minden Nemzet, de különösen a' Magyar, irtózik a' kényszerítéstől” (Magyar Ország' Gyűlésének Jegyző-Könyve, 533–534.). Ugyan a magyar nyelv bevezetésének ellenzői még a gondolatától is elzárkóztak annak, hogy egyszer a magyarra áttérjenek, de ettől még minden további nélkül vallják magukat magától értetődően magyarnak. A magyar nemzet irtózik a kényszersztől, ők pedig természetesen ennek a nemzetnek a részei, tehát magyarok, de nem magyarul beszélnek. A hungarus-tudat² ebben az időszakban még tetten érhető, élő eszme volt.

A magyar nyelv ellenzői érvelésüket főképpen a történelmi hagyományra építették. A régi korok nagy királyainak példáját hívták segítségül. Úgy érveltek, hogy akkoriban, amikor még nemzetünk nagysága sokkal nagyobb volt, Szent Istvánnak, Nagy Lajosnak vagy Mátyás királynak eszébe sem jutott, hogy a nemzetet kényszerítenie kellene a magyar nyelv használatára. Sőt, Szent István fiának írt intelmeiben külön hangsúlyozza, hogy

² A hungarus-tudat jelenlétéről és átalakulásáról a korszakban újabban lásd Miskolczy 2012.

„Magyar Országunk fundamentoma az idegen Nemzeteknek barátsága, és az egy nyelvű Ország erőtlen és törékeny. Valamint az előtt, úgy most sinsen a’ mi Országunk olly állapotban: hogy lakossainak nagyobb része Magyarúl beszélhessen. A’ mi Eleink, nyelvét, öltözetét, sőt Vallásbéli vélekedéseit is az Idegeneknek meg szenvedték; és e’ vólt valóban eddig a’ Magyaroknak tulajdon diszessége: hogy nem tsak egy Nemzet’, hanem majd tsak nem minden Keresztény Europai Nemzeteknek menedék helye, vagy is hazája vólt. A’ mi időnkben is fele az Ország’ Lakossainak más nyelveket beszél. A’ mi a’ jövőndőt illeti; olylan időre jutottunk: hogy kötelességünk nekünk a’ többi hatalmas Nemzetekhez mentül inkább közelíteni. Mind eddig annyiban szerentsések vóltunk: hogy deák nyelvén a’ többi Nemzetekkel is érintkezhattunk. Bár minden Nemzetek egy nyelvén beszélleének. Nekünk különös kár lészen: ha el felejttyük azon nyelvet, a’ mell általmeddig a’ pallérozottabb Nemzetekhez hasonlítottathattunk. E’ nélkül elrekeszttyük magunkat a’ többi Europai Nemzetek’ társaságától, és vissza megyünk oda, a’ hol Szent István ideje előtt vóltunk” (Magyar Ország’ Gyűlésének Jegyző-Könyve, 1807, 534–535.).

Az ellenzőknek a legfőbb érvük a történelmi hagyományon kívül tehát az, hogy a latin nyelv segítségével értenek meg minket az európai népek, s ha nem használjuk, el fogunk szigetelődni. Még jobb lenne, ha minden nemzet közös nyelven beszélne, hangoztatják ezt a jól csengő, ám enyhén szólva is utópisztikus gondolatot.

Néhány résztémánál kiütözközik, hogy ebben a kérdésben a nyelv ellenzői és pártolói homlokegyenest ellentétes állásponton voltak. Az ellenzők szerint akkor válik az ország elmaradottá, ha megválí a latin nyelvtől. A magyar nyelvet támogatók viszont azon az állásponton voltak, hogy minden haladó gondolkodású európai nemzet rég-es-rég a saját nyelvét használja és nem a holt latint.

Másnap folytatódott a vita, visszatértek a rendek az iskolai oktatás kérdésére. A személyes előterjesztése után néhány követ azonnal fölállt és közölte, hogy nagyon határozott utasításokat kaptak a magyar nyelv előmozdítása dolgában, ezért ragaszkodnak ahhoz, hogy „a’ Magyar nyelv’ közönséges béhozására bizonyos idő rendeltessen.” De megértvén az ellenzők véleményét, hogy „három esztendő alatt e’ meg nem eshetik, reá állanak arra: hogy e’ végre tíz esztendő határozottassanak meg.” Az ellenzők erre azt válaszolták, hogy nem szabad konkrét határt megszabni, és hogy az ország szabadsága oda van a felső vármegyékre nézve, ha a diéta ilyen erőszakkal élne. Ismételten azzal érveltek, hogy milyen kevés a magyar tanító, és megpróbálták azzal a fölvetéssel elterelni a vitát, hogy milyen kevés a magyar nyelvet tanítók fizetése, meg kellene emelni a bérüket. A státusoknak és a rendeknek azonban ennek ellenére is sikerült megállapodni abban, hogy a nyelvvel kapcsolatos kívánságnak ebbe a pontjába belefoglalják a tíz év türelmi időt. Semsey András személyes pedig csillapítván a kedélyeket, bölcsen hozzáíratta azt is, hogy erre csak a „hazabéliek” köteleztessenek, az idegenek, valamint azok, akik csak bizonyos időt töltenek közöttünk, nem. Az is

belekerült viszont a szövegbe, hogy ahol lehetséges, már a tíz év letelte előtt álljanak át a magyar nyelvre (Magyar Ország' Gyűlésének Jegyző-Könyve, 1807, 539–540.).

A következő napirendi pontban azt tárgyalták, hogy ne csak a felső, hanem már az alsóbb iskolákban is legalább egy tudományt magyarul tanulhassanak a diákok. Hogy melyik legyen ez a tárgy, azt a helytartótanács döntené el. Természetesen ez a fölvetés is ellenkezést váltott ki, mondván, hogy ezt csak tíz esztendő múlva lehetne meghatározni, hiszen a diákok még nem tudnak magyarul. Azt is megfontolásra méltónak tartották a magyar nyelv ellenzői, hogy érdemes-e elidegeníteni a külföldieket iskoláinktól a magyar nyelvű oktatás bevezetésével. Ez főképpen a magyar universitásra vonatkozott, annak is az orvosi fakultására, amelyet nagyobb számban látogattak külföldiek. Márpedig, ha az oktatás magyarul fog folyni, ők nem vehetnek részt benne, kirekesztődnek onnét, ezáltal pedig csökkenni fog a magyar oktatás „dísze” (Magyar Ország' Gyűlésének Jegyző-Könyve, 1807, 541.). Igyekeztek tehát az ellenkező nézetten lévőket megnyerni a nemzeti nyelv ügyének, azonban sikertelenül. A fő- és középnemesség egy része a latin nyelv megmaradásában látta nemesi kiváltságainak megmaradását, mivel ennek használata kizárta a köznépet az alkotmányból (Kovács, 1900, 17.). A haladás szükségességét azonban a latin nyelv védelmezői is elismerték, ám azt hangoztatták, hogy haladásunk nélkülözhetetlen feltétele a latin nyelv, ugyanis csak ennek segítségével érintkezhetünk a műveltebb nemzetekkel. Arról azonban megfeledeztek, hogy a többi európai nép már korábban áttért a saját nemzeti nyelvére a holt latinról, attól tehát nem kellett tartanunk, hogy a deák nyelv szűkebb térbe való szorításával elszigeteljük magunkat a többi európai nemzettől.

A hosszú vitának az lett az eredménye, hogy a királyi feliratból kimaradt a meghatározott idő kijelölése. Emellett a törvénykezésben sem sikerült előbbre lépni a magyar nyelv ügyében, mivel nem volt megfelelő olyan terminológiánk, amelyet az ítélethozatal egyöntetűsége megkövetelt volna. A király a nemzetnek erre vonatkozó kéréseit azzal a megokolással utasította vissza, hogy az eddig hozott törvények úgyis biztosítják a magyar nyelv terjesztését és fejlődését, tehát ezen ügyben új törvények alkotására nincs szükség (idézi Kovács, 1900, 18.). A magyar nyelv ügyét támogató ellenzék egyik legfőbb szószólója, a szónoki tehetségével ezen az országgyűlésen feltűnő Felsőbüki Nagy Pál az elutasító határozat miatt alkotmányos sérelmet emlegetett, ami miatt Ferenc király a diéta végén személyesen dorgálta meg. A nemesség nagy része maga is úgy gondolta, hogy jelen időszakban fontosabb a régi rend megvédése, különösen a folyamatosan fenyegető franciákkal szemben.³

Emiatt az 1808. októberi országgyűlés újfent megszavazta az újoncokat a Napóleonnal szembeni háborúhoz, cserébe az uralkodó hozzájárult egy magyar tisztképző akadémia felállításához, amelyet a rendek Mária Ludovika királynéről, Ferenc harmadik feleségéről neveztek el (Wertheimer, 1892, 387.). 1809 áprilisában kitört az újabb háború Napóleonnal, amelyet a schönbrunni békével tudtak lezárni. Ezzel a monarchia elvesztette területének 20%-át, lakosságának 30%-át, hadisarcként ezenkívül még

³ Az 1807-es országgyűlésről bővebben és az utána meghirdetett tübingeni pályázatról lásd Ajkay, 2018.

85 millió frankot is kellett fizetnie. Gazdasági válság fenyegetett, s ebben az ingerült hangulatban hívták össze az országgyűlést 1811. augusztus 25-re. A vármegyei követutasítások zöme tiltakozott a törvénytelen adóterhek miatt. Ismét megerősödött a nemesi ellenállás. Kazinczy fiatal barátja, Dessewffy József lelkesedése a magyar nyelv iránt a rokonérzelmű követeket is magával ragadta, elhatározták, hogy kizárólag magyarul fognak beszélni. Emiatt is érezték különösen nagy sértésnek, hogy éppen a diéta időszaka alatt a pozsonyi színházban *A víg cipész* (Der lustige Schuster) című darabot adták, amelyben az egyik szereplő, egy cipészinás azon megjegyzésére, hogy ő ért spanyolul, angolul, franciául, magyarul, latinul, azt feleli, hogy „hát akkor beszéljünk inkább németül, mert magyarul és latinul minden paraszt tud beszélni.” Az ilyen sértések csak fokozták a német nyelvvel szembeni ellenszenvet. (Idézi Wertheimer 1899, 203.) Az országos sérelmek és követelések magyar nyelvre vonatkozó része elpanaszolja, hogy a helytartótanács a hozzá magyarul felíró megyéknek nem felel mindig ezen a nyelven, amikor csak teheti, megragadja az alkalmat, hogy a latin nyelvvel tüntessen és olyan egyéneket alkalmaz, akik nem tudnak magyarul (Az Ország-Gyűlésének Írásai. Acta Comitiorum, 1811/1812, 127.). A rendek követelik tehát, hogy a helytartótanács ezentúl az összes ügyét magyarul tárgyalja, és a törvényhatóságokhoz intézendő rendeleteit is magyar nyelven írja (Magyar Ország' Gyűlésének Jegyző Könyve, 1811/1812, 349.).

Voltak, akik azt követelték, hogy a magyar nyelv érdekében most ugyanazokat az eszközöket alkalmazzák, amelyeket II. József a német nyelv érdekében rendelt el. Azt mondták, hogy József császár szerint a nemzetnek élő nyelvvel kell bírnia, így tehát a magyarnak is, amely független nemzet. Ha nemzetünk meg nem mutatja, hogy nyelve alkalmas a közügyek vitelére, idővel ismét feltámadnak a holt latin nyelv ellen és ismét behozzák a németet (Magyar Ország' Gyűlésének Jegyző Könyve, 1811/1812, 349.). A különböző vitákban figyelmeztették a királyt a magyar nyelvnek még őseitől megígért fenntartására. Pest vármegye követe Szapolyai János egyik levelére hivatkozott és azt kívánta, hogy vegyék fel azt a sérelmek közé. „Sokan vannak, akik a jónak színe alatt az egyenletlenségnek magvát vetik el és amidőn gyámatyáknak hirdetik magokat s az országot védelmezni akarni ígérnek, akkor annak végső veszedelmét, a nemzetnek és nyelvének gyökerestől való kiirtását keresik.” Ez azonban nem került be a sérelmek közé, noha I. Ferdinándnak két levelét (1527, 1531) is beiktatták a naplóba. Ezekben az ország egyéb szabadsága mellett a nemzeti nyelvet is egész erejéből mind maga megtartani, mind pedig utódaival megtartatni ígéri (Magyar Ország' Gyűlésének Jegyző Könyve, 1811/1812, 345–347.).

Hosszas vita után a nemzeti nyelv ügyének szorgalmazói meggyőződhetek arról, hogy kívánságaik nagy része aligha fog teljesülni, ezért kevésbé kényes vagy könnyebbnek vélt témára, az iskolaügyre fordították figyelmüket. Azt kívánták, hogy a magyar nyelv már az elemi iskolától kezdve rendszeresen taníttassék. Az iskolákra vonatkozóan is a meghatározott idő kiszabása robbantott ki heves vitát. A többség elegendőnek tartott hat évet arra, hogy az ifjúság megtanuljon magyarul, amely idő elteltével meg lehet kezdeni minden iskolában minden tárgynak a magyarul való

tanítását. Mások, különösen a felső-magyarországi megyék, kevesellték a hat évet, a hangadó Pest vármegye követe azonban igen hatásos beszédében a debreceni collegiumra hivatkozott, ahol két hónap múltán minden tudományt magyarul adtak elő (Magyar Ország' Gyűlésének Jegyző Könyve, 1811/1812, 380.). Csatlakoztak hozzá még Gömör, Somogy, Szabolcs vármegyei követei, akik a hat év meghagyása mellett érveltek. A persolális azon ellenvetésére, hogy hat év alatt a tanítók sem sajátíthatják el a magyar nyelvet, azt felelték, hogy ennyi idő alatt a tanárok hivataluk kedvéért a keleti nyelveket is megtanulják, annál inkább megtanulhatják a magyart, és aki hazájának ezt az áldozatot sem akarja meghozni, az nem érdemes a magyar kenyérre. Végül a Bihar vármegyei követ indítványát fogadták el, amely szerint a magyarul való tanítás a legelső osztályban kezdendő meg, s fokozatosan haladva, nyolc év múlva minden tárgy magyarul tanítandó (Magyar Ország' Gyűlésének Jegyző Könyve, 1811/1812, 383.). A nyelvkérdéssel kapcsolatban még szóba került a magyar színház ügye is, valamint a törvénykönyveknek a magyarra fordítása (Magyar Ország' Gyűlésének Jegyző Könyve, 1811/1812, 387.).

Ha a király ezeket a javaslatokat törvényerőre emeli, a magyar nyelv ezzel olyan tért nyert volna, ahonnan már az eddiginél jóval kevesebb küzdelem árán juthatott volna el a hivatalos latin nyelv teljes örökébe. Az összefüggések megértésének érdekében azonban vissza kell térnünk az országgyűlés összehívásának okára. Az uralkodó a hadiadón kívül újabb tizenkétfélmillió forint hozzájárulást kért, valamint azt, hogy a fedezetlen kölcsönből százmillió forint értékben Magyarország vállaljon kezességet. A rendek, miután az örökös tartományokkal egyenlő megterhelést és elbírálást kértek a kereskedelem terén, s ezt az udvar megtagadta, egyik kérést sem teljesítették. Válaszul a kormány elutasította a magyar nyelv ügyére vonatkozó kérést, és a diéta eredmény nélkül zárult le. A király válasza sokáig késett, 1812. április 24-én szűkszávuán azzal indokolta a döntését, hogy „az eddig hozott törvények a magyar nyelv kiművelésére és terjesztésére elégségesek lévén, új törvények alkotásának szükségessége fenn nem forog” (Az Ország-Gyűlésének Írásai. Acta Comitiorum, 1811/1812, 496.). Ferenc, hogy haragját éreztesse, nem is jött le személyesen az országgyűlés berekesztésére, Antal főherceg tette ezt meg július 1-jén. Az uralkodó innentől kezdve tizenhárom éven keresztül nem hívott össze diétát, s ezzel a magyar nyelv ügye hivatalosan mintegy másfél évtizedre el lett temetve. A reformországgyűlések idején, 1825-től ismételten kiemelt figyelem irányul majd a nyelvkérdésre is, ennek végső eredménye és lezárása az 1844. évi 2. törvénycikkely lesz, amely kimondja, hogy Magyarországon a hivatalos nyelv a magyar.

Tehát összegzésképpen elmondható, hogy a reformkor előtti időszakban az 1790 és 1812 közötti két évtizedben lezajlott országgyűlések voltak azok a politikai fórumok, amelyeken először került szóba a magyar nyelv ügye. Az államnyelv jelentőségét nemcsak a magyar rendek, hanem a bécsi udvar is felismerte, ahogyan azt az 1805., 1807., 1808. és 1811/12. évi diétákon a magyar nyelv ügyében a bécsi kabinet és a ren-

dek között kibontakozó küzdelem is jól mutatja. A nyelvkérdés legalább annyira politikai ügy volt, mint irodalmi vagy nyelvészeti. A magyar nyelv bevezetésének egyik elsődleges színtere a különböző fokú iskolák lehettek volna, ám az oktatás nyelvének latinról magyarra váltása sem volt egyszerű feladat, hosszú évtizedek kellettek a tanítási nyelv magyarrá változtatásához is.

Irodalomjegyzék

- Ajkay A. (2018). „Inkább magyarúl”. Az 1808-as tübingeni pályázat és a magyar nyelv ügye. Universitas Kiadó.
- Az Ország-Gyűlésének Írásai. Acta Comitiorum. (1811/1812). Wéber Simon Péter betűivel.
- Corpus Juris Hungarici/Magyar Törvénytár 1000–1895. (1901). 1740–1835. Franklin Társulat.
- Kovács V. (1900). A magyar nyelvnek jogaiba iktatása 1790–1844. Laiszky János kvny. Magyar Ország’ Gyűlésének Jegyző-Könyve. (1807). Fűskúti Landerer Mihály’ betűivel.
- Magyar Ország’ Gyűlésének Jegyző-Könyve. (1811/1812). Wéber Simon Péter betűivel.
- Marczai H. (1907). Az 1790–91. országgyűlés. Magyar Tudományos Akadémia.
- Mészáros I. (1988). Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 1790–1948. Akadémiai Kiadó.
- Miskolczi A. (2012). A „hungarus-tudat” a polgári-nemzeti átalakulás sodrában. Magyar Kisebbség, 17(3–4), 163–204.
- Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. (1981). Ford. Mészáros I. Akadémiai Kiadó.
- Wertheimer E. (1892). Ausztria és Magyarország a tizenkilencedik század első tizedében. II. Ráth Mór.
- Wertheimer E. (1899). Az 1811/12-iki magyar országgyűlés, III. Budapesti Szemle, 98(269), 179–219.